

КРИВОРУЧКО Д. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.1.35>

КАТЕГОРІЯ «ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ» У КОНТЕКСТІ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Зловживання суб'єктивним правом є одним із найцікавіших юридичних феноменів, пізнання якого пов'язане з деякими труднощами. Головна складність полягає в неприйнятті або запереченні існування зловживання правом як правового явища.

Статтею 55 Конституції України гарантоване право на судовий захист, яке у кореляційному зв'язку зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка передбачає право на справедливий судовий розгляд, невід'ємним елементом якого є право доступу до суду, зобов'язує державу забезпечити особі можливість звернення до відповідних судових інстанцій задля захисту своїх прав та законних інтересів.

Актуальність проблеми зловживання правом поступово буде тільки зростати, оскільки кількість і обсяг прав і свобод постійно збільшується, а отже, частішають і випадки зловживань. Цілком очевидно, що будь-яке зловживання суб'єктивним правом є соціально шкідливою поведінкою, з якою необхідно боротися як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні.

Доцільність дослідження проявів зловживання правом у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини – найповажнішої судовій установі – не викликає сумнівів, зокрема, враховуючи положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Проблема зловживання правом є однією з найбільш дискусійних у сучасній правовій науці. Неоднакові погляди науковців та відсутність чіткої регламентації в кримінальному законодавстві цього феномена призводить до складнощів щодо виявлення цього явища та запобігання йому під час кримінального провадження.

Стаття присвячена дослідженню поняття «зловживання правом» крізь призму прецедентної практики Європейського Суду з прав людини. Звертається увага на норми Конвенції про захист прав і основоположних свобод, які встановлюють заборону зловживання правом. Розглядаються можливості зловживань правом як з боку фізичної особи, так і з боку держави в особі своїх правоохоронних органів. Аналізується суб'єктивна складова частина зловживання правом. Актуалізується питання щодо необхідності доктринального визначення дефініції «зловживання процесуальними правами».

Ключові слова: зловживання правом, прецедентна практика Європейського Суду із прав людини, неприйнятність заяви, Конвенція про захист прав і основоположних свобод.

Kryvoruchko D. V. The category of “abuse of rights” in the context of the case law of the European Court of Human Rights

Abuse of subjective law is one of the most interesting legal phenomena, the knowledge of which is associated with some difficulties. The main difficulty is not accepting or denying the existence of abuse of law as a legal phenomenon.

Article 55 of the Constitution of Ukraine guarantees the right to judicial protection, which in correlation with Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which provides for the right to a fair trial, an integral part of which is the right of access to a court, obliges a state to provide access to the relevant courts to protect its rights and legitimate interests.

The urgency of the problem of abuse of rights will gradually increase, as the number and scope of rights and freedoms is constantly increasing, and therefore, cases of abuse are becoming more frequent. It is obvious that any abuse of a subjective right is a socially harmful behavior that must be combated at both the legislative and law enforcement levels.

The expediency of studying the manifestations of abuse of law in the case law of the European Court of Human Rights – the most respected judicial institution – is not in doubt, in particular, given the provisions of Art. 17 of the Law of Ukraine “On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights.”

The problem of abuse of law is one of the most controversial in modern legal science. Unequal views of scientists and the lack of clear regulation in criminal law of this phenomenon leads to difficulties in detecting and preventing this phenomenon during criminal proceedings.

The article is devoted to the study of the concept of “abuse of rights” through the prism of the case law of the European Court of Human Rights. Attention is drawn to the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which prohibit abuse of rights. Possibilities of abuse of the right both by the physical person, and by the state in the person of the law enforcement agencies are considered. The subjective component of abuse of rights is analyzed. The question of the need for a doctrinal definition of the definition of “abuse of procedural rights” is raised.

Key words: *abuse of law, case law of the European Court of Human Rights, inadmissibility of the application, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.*

Вступ. Правова категорія «зловживання правом» міститься у низці міжнародно-правових актах, зокрема у ч. 2 ст. 29 Загальної Декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., ч. 2 ст. 22 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою від 29 листопада 1985 р., Зводі принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню чи ув'язненню в якій би то не було формі, від 9 грудня 1988 р.

Уявляється, що правову основу європейської системи захисту прав людини насамперед становлять положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ або Конвенція) та прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, або Суд, або Євросуд), яка надає приклади застосування поняття «зловживання правом» на європейському рівні.

Постановка завдання. Отже, метою статті є аналіз категорії «зловживання правом» у контексті прецедентної практики ЄСПЛ та формулювання належних теоретичних висновків щодо вказаного явища.

Результати дослідження. Право на судовий захист, гарантоване ст. 55 Конституції України [1], у кореляційному зв'язку зі ст. 6 КЗПЛ, яка передбачає право на справедливий судовий розгляд, невід'ємним елементом якого є право доступу до суду, зобов'язує державу забезпечити особі можливість звернення до відповідних судових інстанцій задля захисту своїх прав та законних інтересів [2].

Враховуючи положення ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: «Суди застосовують при розгляді справ Кон-

венцію та практику Суду як джерело права», доцільність дослідження проявів зловживання правом у прецедентній практиці найповажнішої судової установи (Європейського суду з прав людини) у цьому ракурсі не викликає сумнівів [3].

Вперше ЄСПЛ висловився щодо розуміння «зловживання правом» у рішенні по справі «Lawless проти Ірландії», визнавши в його діях наявність зловживання правом на свободу об'єднання (йшлося про членство в Ірландській республіканській партії). Судом було констатовано, що ст. 17 Конвенції забороняє будь-якій державі, особі або групі осіб зловживати правами, гарантованими їм Конвенцією; ця вимога стосується будь-якої діяльності, як систематичної, так і вираженої в одноразових вчинках [4].

У подальшому, зокрема у рішенні по справі «Міролюбов та інші проти Латвії» від 15 вересня 2009 року, ЄСПЛ визначив, що термін «зловживання правом» слід розуміти як таку поведінку заявника, яка явно не відповідає призначенню гарантованого Конвенцією права на звернення до Суду, порушує встановлений порядок роботи Суду або ускладнює належний перебіг розглядів справ. При цьому Суд наголошує, що визнання заяви неприйнятною з мотивів зловживання правом на подання заяви є винятковим процедурним заходом [5].

Системний аналіз Конвенції дає змогу констатувати наявність щонайменше чотирьох конвенційних норм, якими встановлюється заборона зловживання правом, а саме: 1) ст. 17 «Заборона зловживання правами», 2) ст. 18 «Межі застосування обмежень прав», 3) ст. 35 «Умови прийнятності» 4) ст. 53 «Гарантія визнаних прав людини», якою гарантується неможливість тлумачення її положень «як таке, що обмежує чи уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи».

Відповідно до статті 17 Конвенції зловживання правом визначається як діяльність або дії, спрямовані на скасування прав і свобод, визнаних у Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в ній. Ця правова норма позбавляє протекції тих осіб, чий дії спрямовані проти основних прав і свобод, закріплених у Конвенції [6]. Стаття 17 не має самостійного характеру, тобто її порушення повинно бути пов'язано з порушенням одного чи більше прав та свобод, які гарантовані Конвенцією та Протоколами до неї [7].

Розглянемо декілька прикладів застосування статті 17 Конвенції.

Так, у рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справах «Варданов проти Болгарії» від 05 жовтня 2000 р. [8], «Алексанян проти Росії» від 05 червня 2009 р. [9], аналізуючи ст. 18 КЗПЛ у її кореляційному зв'язку зі ст. 17 Конвенції, було зазначено, що застосування «зловживання заявником своїм правом на подання індивідуальної заяви» як підстави для визнання її (заяви) неприйнятною можливо лише у разі, якщо вона ґрунтувалася на завідомо неправдивих фактах.

З погляду тематики цієї роботи, більший інтерес становить саме практика ЄСПЛ в аспекті застосування безпосередньо ст. 17 КЗПЛ. Яскравим прикладом прямого застосування ст. 17 Конвенції є рішення ЄСПЛ у справі «Павел Іванов проти Росії» від 20 лютого 2007 р., [10] де Судом було прийняте рішення по суті справи і надана оцінка самого факту подачі заявником заяви до суду.

У своїй заяві до Євросуду П. Іванов посилався на необґрунтоване визнання його винним у розпалюванні расової ворожнечі, яка містилися у серії публікацій у газеті «Руське віче», єдиним засновником, власником та редактором якої він і був. Суд погодився з висновками національних судів та постановив, що яскраво виражені антисемітські погляди заявника, які є несумісними з цінностями, закріпленими в Конвенції, позбавляють його права посилатися на ст. 10 КЗПЛ (свобода вираження поглядів). Тож Суд, відповідно до ч. 3, 4 ст. 35, застосовуючи ст. 17 Конвенції, відхилив скаргу П. Іванова як несумісну з фундаментальними цінностями Конвенції. Більше того, Суд визнав цю заяву неприйнятною та такою, що свідчить про зловживання правом.

В іншому рішенні у справі «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» від 23 лютого 2016 р. [11] положення ст. 17 Конвенції були застосовані як допоміжна норма до основних положень КЗПЛ. Зокрема, було зазначено: ст. 17 може застосовуватися тільки разом із поло-

женнями Конвенції. Мета цієї статті полягає в тому, щоб не дати можливості будь-кому намагатися знищити права і свободи, викладені у Конвенції. Суд не знайшов доказів на підтвердження припущення про намагання держав-відповідачів знищити або обмежити права, на які посилався заявник. Судом визнано скаргу відповідно до ст. 17 Конвенції неприйнятною.

Отже, ЄСПЛ, враховуючи обставини справи, застосовує статтю 17 Конвенції або безпосередньо, або як допоміжну норму в тлумаченні інших положень Конвенції. Європейський Суд застосовує статтю 17 безпосередньо (тобто пряме застосування) за власною ініціативою та у разі, коли заявник, по суті, посилається на положення Конвенції, проте його дії спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у ній. Як допоміжна норма стаття 17 може використовуватися тільки у разі поєднання її з іншими положеннями Конвенції. Як зазначено в рішенні ЄСПЛ «Вона проти Угорщини» від 09 липня 2013 року, застосовувати статтю 17 потрібно, коли дії заявника *prima facie* (тобто на перший погляд – курсив автора – К.Д.) спрямовані на знищення охоронюваних Конвенцією прав і свобод або заявник має намір вчинити такі дії [12].

Аналіз практики застосування ЄСПЛ ст. 35 КЗПЛ надає можливість виокремити такі обґрунтування неприйнятності скарги, як: (1) спотворення заявником мети Конвенції; (2) прагнення заявником уникнути кримінальної відповідальності; (3) некоректне ставлення заявника до представників держави-відповідача; (4) вільне, на свій розсуд, тлумачення положень Конвенції; (5) невичерпання усіх національних засобів захисту; (6) недотримання шестимісячного строку; (7) анонімність заяви; (8) ідентичність заяви; (9) зловживання правом на подання заяви.

Так, «Суд оголошує неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає: а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом (курсив автора – К.Д.) на подання заяви» (ст. 35 § 3 а) КЗПЛ).

Загалом зловживання правом на подання заяви можна диференціювати на такі категорії.

По-перше, це інформація, що вводить Суд в оману. Наприклад, у рішенні від 13 жовтня 2020 року по справі «Ковальова проти Росії» заявниця скаржилася, що через помилку судового пристава вона була позбавлена квартири, яку придбала на відкритих торгах [13]. У рішенні від 22 травня 2020 року Тверський районний суд задовольнив її позов та присудив їй виплату коштів за куплену квартиру. Уряд стверджував, що не повідомлення Суду про цей факт є зловживанням правом на подачу заяви, та вимагав визнати її заяву неприйнятною. У свою чергу Ковальова заявила, що не повідомила про цей факт, оскільки Міністерство фінансів подало апеляцію на це рішення. ЄСПЛ постановив, що відповідно до пункту 6 ст. 47 Регламенту Суду заявники повинні інформувати Суд про всі обставини, що мають значення для заяви. Неповна, а отже, оманлива інформація є зловживанням правом на подання заяви, особливо якщо інформація стосується самої суті справи. Суд прийшов висновку, що поведінка Ковальової суперечила меті права на індивідуальне звернення, як це передбачено у ст. 34 Конвенції, а отже, заява є неприйнятною.

Проте практика Суду щодо цього питання не завжди є однозначною. Так, у справі від 24 листопада 2020 року «Косаман проти Туреччини» [14] згідно із твердженням уряду на момент розгляду заяви у Євросуді у національному суді першої інстанції відбувся перегляд справи, який позбавив пана Косамана статусу «потерпілого», а отже, неповідомлення заявником про цей факт є зловживанням правом. Однак ЄСПЛ постановив, що винесення рішення національним судом не можна вважати адекватною компенсацією, яка би позбавляла його статусу «потерпілого». Відповідно до пункту 7 ст. 47 Регламенту [15] заявник повинен повідомляти Суд про нові та важливі події, які відбуваються під час розгляду справи у ЄСПЛ. Пан Косаман не надав нову інформацію Суду, позбавляючи його можливості приймати рішення по справі з повним знанням фактів. Тому Суд повинен встановити з достатньою впевненістю у діях заявника зловмисний намір. ЄСПЛ, дослідивши обставини справи, відхилив клопотання уряду Туреччини через неможливість встановити з достатньою впевненістю намір заявника ввести суд в оману.

По-друге, вживання образливих висловлювань. У рішенні по справі “Jula проти Румунії» від 5 вересня 2017 року [16] заявниця скаржилася на відмову у наданні релігійної освіти її дітям, які належали до греко-католицької церкви. Вона надіслала велику кількість листів із наклепницькими та безпідставними звинуваченнями щодо доброчесності румунського судді, який на той час відбував свій мандат. Європейський суд визнав, що поведінка заявниці суперечить меті права на індивідуальне звернення та відхилив цю скаргу з посиланням на зловживання правом за змістом пункту 3 та 4 ст. 35 Конвенції.

Проте Євросуд не розцінює використання образливих висловлювань як безумовну підставу для визнання заяви неприйнятною через зловживання правом. Так, у рішенні по справі «Черніцин проти Росії» від 06 квітня 2006 року [17] заявник у відповідь на офіційне попередження Суду: відкликав свої обвинувальні зауваження та приніс вибачення перед Судом, урядом держави-відповідача та його офіційним представником за використання образливих висловлювань. Таким чином, на думку Суду, підстави для визнання заяви неприйнятною як зловживання правом на подання заяви перестали існувати. На підставі цього ЄСПЛ відхилив вимогу уряду визнати заяву неприйнятною.

По-третє, порушення вимог щодо конфіденційності під час процедури дружнього врегулювання. Відповідно до п. 2 статті 62 правила Регламенту Суду та п. 2 статті 38 Конвенції переговори стосовно дружнього врегулювання мають бути конфіденційними. У разі порушення заявником вимог щодо конфіденційності, яке є серйозним порушенням, Суд вважає таку поведінку зловживанням правом на оскарження та відхиляє заяву. Прикладом є справа «Мандил проти Франції» від 13 грудня 2011 року [18], де Суд встановив, що заявник та його адвокат навмисно повідомили пресі деталі переговорів щодо можливого врегулювання спору. ЄСПЛ зазначив, що такі дії мали умисний намір, адже розголошення такої інформації може дискредитувати уряд. Також у справі “Mirolubovs та інші проти Латвії» держава-відповідач стверджувала, що документи, які містили конфіденційну інформацію про переговори, були надані третім особам. Проте Суд відхилив заперечення уряду через неможливість достовірно довести, що всі три заявники винні у розголошенні конфіденційної інформації.

По-четверте, заява сутяжницька або не містить реальної мети. У справі «Василенко проти України» від 18 жовтня 2011 року [19] заявник був оштрафований на суму приблизно 3 євро за перевищення швидкості, розгляд справи у національному суді відбувся за його відсутності. ЄСПЛ зазначив, що оскаржуване провадження не мало матеріального чи морального значення для пана Василенко. Отже, враховуючи незначність розміру штрафу та переважаність Суду великою кількістю справ, які порушують важливі питання прав людини, Європейський суд вирішив відхилити заяву через зловживання правом на подання заяви.

Також у справі «Поповічи проти Австрії» 20 вересня 2011 року [20] рішенням податкового органу Поповічу було нараховано доплату за несвоєчасну сплату податку на прибуток з 1996 по 1998 роки на загальну суму 137,91 євро. Європейський суд зазначив, що скарги такого змісту впливають на перевантаженість судів на національному рівні і, як наслідок, є причиною надмірної тривалості проваджень.

По-п'яте, інші випадки. До таких може належати намагання заявника апелювати обставинами, які взагалі є недоречними та не впливають на вирішення справи по суті. Так, у справі «Мельніков проти України» від 22 жовтня 2020 року [21] заявник скаржився на відмову національних судів врахувати термін його перебування у СІЗО у строк відбування п'ятинадцятирічного позбавлення волі. Проте, на думку Уряду, порушення не мало місця, оскільки у подальшому Мельнікова було засуджено до довічного позбавлення волі. Проте заявник у якості контраргументів зазначив, що (а) це вплинуло на його можливість клопотати про амністію, (б) усім іншим обвинувачуваним у його провадженні досудове тримання під вартою врахували у строк покарання, (в) у разі зняття обвинувачень за першим провадженням фактичний термін ув'язнення становив би майже 23 роки. Суд відзначив, що заявник оскаржував лише відмову врахувати строк перебування в СІЗО до строку 15-річного позбавлення волі. Проте посилання заявника на «інших обвинувачуваних» є недоречним, адже інших осіб обвинувачували у межах одного кримінального провадження, а не у двох, як заявника. Також

ЄСПЛ постановив, що неврахування строку перебування у СІЗО жодним чином не впливає на право заявника клопотати про амністію. У підсумку Суд дійшов висновку, що вищезгадані скарги заявника не стосуються порушення права не бути покараним без відповідного закону.

«На погляд Суду, у цій справі заявник не спромігся переконливо продемонструвати, що підхід національних судів до обчислення його ув'язнення у рамках 15-річного позбавлення волі вплинув на збільшення тяжкості його покарання або мав будь-який практичний ефект на цю ситуацію». У зв'язку з цим ЄСПЛ визнав скарги Валерія Мельникова про порушення статті 7 Конвенції явно безпідставними.

Також до цієї категорії можна віднести справу «Партія праці проти Грузії» [22], де Євросуд погодився з позицією уряду про те, що інтерв'ю в ЗМІ лідера партії-заявника були проявом безвідповідальності та несерйозного ставлення до провадження в ЄСПЛ.

Висновки. Підсумовуючи проаналізовані вище приклади з прецедентної практики ЄСПЛ, маємо дійти висновків, що: (а) зловжити правом може як фізична особа, так і держава в особі своїх правоохоронних органів; (б) зловживати правами можна тільки навмисно, а саме йдеться про розуміння з боку відповідного суб'єкта того, що він використовує надані йому права «проти мети і призначення наданих прав, а також самого духу наданого права»; (в) саме практика ЄСПЛ дає можливість національним судам більш об'єктивно оцінювати різноманітні прояви зловживання правами учасниками провадження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 27.01.2020).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.01.2020).
3. Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 27.01.2020).
4. Справа «Lawless проти Ірландії»: рішення Європейського суду з прав людини від 14 листопада 1960 року. – URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["\"CASE%20OF%20LAWLESS%20v.%20IRELAND%20\(No.%201\)\""\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER"},"itemid":\["001-57516"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 27.01.2020).
5. Справа «Міролюбов та інші проти Латвії»: рішення Європейського суду з прав людини від 15 вересня 2009 року. – URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{"itemid":\["001-93983"\]](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{) (дата звернення: 27.01.2020).
6. Рябцева Е.В. Злоупотребление правом на подачу жалобы в Европейский Суд по правам человека. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 1(2). С. 66-73.
7. Лукьянцев. Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/Reurostandards-Index.html#copyright>
8. Справа «Варданов проти Болгарії»: рішення Європейського суду з прав людини від 5 жовтня 2000 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["varbanov"\],"itemid":\["001-58842"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 27.01.2020).
9. Справа «Алексанян проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 22 грудня 2008 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["\"CASE%20OF%20ALEKSANYAN%20v.%20RUSSIA\""\],"itemid":\["001-90390"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 27.01.2020).
10. Справа «Павел Іванов проти Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 20 лютого 2007 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["pavel%20ivanov%20russia"\],"itemid":\["001-79619"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 27.01.2020).
11. Справа «Мозер проти Республіки Молдови та Росії»: рішення Європейського суду з прав людини від 23 лютого 2016 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":\["moze r"\],"itemid":\["001-161055"\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (дата звернення: 27.01.2020).

12. Справа «Вона проти Угорщини» : рішення Європейського суду з прав людини від 09 липня 2013 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"vona\"\],\"itemid\":\[\"001-122183\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
13. Справа «Ковальова проти Росії» : рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] від 13 жовтня 2020 року. – Режим доступу: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"Abuse%20of%20the%20right%20of%20petition\"\],\"sort\":\[\"kdate%20Descending\"\],\"article\":\[\"35\"\],\"itemid\":\[\"001-206100\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
14. Справа «Косаман проти Туреччини» : рішення Європейського суду з прав людини від 24 листопада 2020 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"77043/12\"\],\"itemid\":\[\"001-206195\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
15. Регламенту Європейського Суду з прав людини від 01 листопада 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text (дата звернення: 27.01.2020).
16. Справа «Jula проти Румунії» : рішення Європейського суду з прав людини від 05 вересня 2017 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"46167/09\"\],\"itemid\":\[\"001-177486\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
17. Справа «Черніцин проти Росії» : рішення Європейського суду з прав людини від 06 квітня 2006 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"\\\"CHERNITSYN%20v.%20RUSSIA\\\"\"\],\"itemid\":\[\"001-73128\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
18. Справа «Мандил проти Франції» : рішення Європейського суду з прав людини від 13 грудня 2011 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"mandil\"\],\"itemid\":\[\"001-108776\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
19. Справа «Василенко проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 18 жовтня 2011 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"vasylenko\"\],\"itemid\":\[\"001-107362\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
20. Справа «Поповічі проти Австрії» : рішення Європейського суду з прав людини від 20 вересня 2011 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22disproportion%20between%20the%20triviality%20of%20the%20facts%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-106526%22%5D%7D> (дата звернення: 27.01.2020).
21. Справа «Мельніков проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 22 жовтня 2020 року. – URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"melnikov\"\],\"documentcollectionid2\":\[\"GRANDCHAMBER\",\"CHAMBER\"\],\"itemid\":\[\"001-205227\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).
22. Справа «Партія праці проти Грузії» : рішення Європейського суду з прав людини від 08 липня 2008 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\"fulltext\":\[\"9103/04\"\],\"itemid\":\[\"001-87446\"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{\) (дата звернення: 27.01.2020).

